HISTORISCHE VERENIGING ALKMAAR 1925

OUDALKMAAR

2024 JAARGANG 48 | **NUMMER 2**

BOLWERK ALS BEELDENPARK

TRANSCRIPTIEGROEP REGIONAAL ARCHIEF

RENTMEESTERREKENINGEN ONDER DE LOEP

HET BOLWERK ALS BEELDENPARK

Bertus Bakker

In 1949 werd in het park Sonsbeek in Arnhem voor het eerst in ons land een openluchttentoonstelling van internationale beeldhouwkunst gehouden. Het jaar daarop was in de pas geopende Keukenhof in Lisse tussen de tulpen een keur van sculpturen te zien. Het idee van een beeldenpark krijgt begin jaren vijftig nationaal en internationaal wijde verspreiding. Voorbeelden zijn het Kröller-Müller Museum in Otterlo en het Middelheimpark in Antwerpen. Alkmaar bleef niet achter.

BEELDHOUWKUNST IN DE LIFT

Na de spaarzame jaren van wederopbouw na de Tweede Wereldoorlog kwam er begin jaren vijftig meer ruimte op de gemeentebegroting om de stad te gaan verfraaien. Het was met name Hendrik Wytema (1906-1974), sinds 1948 burgemeester van Alkmaar, die zich ontpopte als een verwoed pleitbezorger voor de esthetische aankleding van de stad met toonaangevende voorbeelden van eigentijdse beeldhouwkunst. De viering van het 700-jarig bestaan van de stad in 1954 vormde een welkome aanleiding om de hand aan de ploeg te slaan. Mede op initiatief van Wytema werd bij deze gelegenheid een fonds gesticht ter grootte van *f*40.000 waarmee beelden voor parken en plantsoenen konden worden aangekocht.

De beeldhouwkunst had in ons land nooit zo'n prominente rol gespeeld als in andere, met name zuidelijker landen. Maar na de oorlog kreeg deze kunst in ons land een krachtige impuls. Het was vooral de vloed aan verzets- en oorlogsmonumenten – in elke stad werd er wel een opgericht – die met zich meebracht dat de openbare ruimte steeds meer werd verfraaid met sculpturen. En het bleef niet alleen bij herdenkingsbeelden. In Alkmaar viel het oog op het bolwerk. Hier stond sinds 1876 alleen het Victoriabeeld. Er was dan ook ruimte genoeg voor meer beelden. Maar hoe een keus te maken? Het was Wytema wel duidelijk dat voor een verantwoorde keuze en besluitvorming deskundig advies gewenst was. Op zijn instigatie werd de beeldhouwster Fri Heil (1892-1983) als adviseur aangetrokken. Heil was bestuurslid van de Stichting Sonsbeek en beschikte over een omvangrijk netwerk binnen de wereld van de beeldhouwkunst. Op haar voorstel werd een kunstcommissie geïnstalleerd. Wytema werd hiervan de voorzitter. Eén van de leden was wethouder Holzmüller, die liet weten dat hij graag zag dat het beeldenpark een echte toeristische trekpleister zou worden, 'iets in de geest van de vroegere Berlijnse Siegesallee, maar dan zonder de protserigheid daarvan'.[1]

EERSTE BEELDEN

Al in het jubileumjaar 1954 werden de eerste twee bronzen beelden aangekocht. Een zittende hond, gemaakt door Han Rädecker (1921-1976) en aangekocht voor *f*1000, kreeg een plek nabij de Emmabrug. De in Groet geboren beeldhouwer was een zoon van John Rädecker, de ontwerper van onder andere het Nationale Monument op de Dam. Een van de leeuwen is door Han vervaardigd. Het tweede beeldje, een spittende arbeider van Jan Havermans (1892-1964), werd geplaatst aan het eind van de Vrouwenstraat nabij de Kneppelbrug. Het beeld kostte *f*1400. Havermans had voor Alkmaar al eerder sculpturen gemaakt, namelijk bij de entree van de Vondelschool en op de Lyceumbrug bij het PCC. Het is onfortuinlijk afgelopen met de twee eerstelingen. De hond werd in 1982 gestolen en in 2003 trof de arbeider hetzelfde lot. Beide beelden zijn helaas nimmer teruggevonden.

een toeristische trekpleister, 'iets in de geest van de vroegere Berlijnse Siegesallee

Gelukkiger was het lot van het volgende tweetal, dat dit keer niet uit de bestaande voorraad van een kunstenaar werd aangeschaft. Het eerste beeld was het resultaat van een bezoek van de kunstcommissie aan de grote tentoonstelling *Levensdrift* bestaande uit schilder-, beeldhouw-, grafische kunst en ceramiek die in 1954 in de plantsoenen en de Galerij aan het Frederiksplein te Amsterdam werd gehouden. Bij deze gelegenheid wees Heil de leden op een gipsen ontwerp van *Het Gezin* door Cor Hund (1915-2008). Men bleek ervan gecharmeerd en Hund kreeg de opdracht het ontwerp, dat een vader, moeder en kind voorstelde, in steen uit te hakken. Voor de ruim vier ton wegende beeldengroep koos hij als materiaal Franse kalksteen. Een groot deel van het hakwerk voerde Hund uit in een gebouwtje in de tuin van Huize Oort aan de Oudegracht. Na de plaatsing op het bolwerk legde hij er nog de laatste hand aan.

Han Rädecker. Zittende hond. Brons. Het beeldje is in 1954 geplaatst ter hoogte van de Emmabrug. Het is in 1982 ontvreemd.

Jan Havermans. Spittende arbeider. 1952. Brons. Het beeldje is in 1954 geplaatst ter hoogte van de Kneppelbrug. Het is in 2003 ontvreemd.

Cor Hund. Het Gezin. 1954. Franse kalksteen.

Gerrit Bolhuis. Man met kalf. 1955. Brons. Foto Els Hansen.

Voor het andere beeld gaf het gemeentebestuur in 1955 de Amsterdamse beeldhouwer Gerrit Bolhuis (1907-1975) opdracht een ontwerp te maken dat de verbondenheid zou moeten symboliseren tussen de stad Alkmaar en de agrarische sector. Aanvankelijk dacht Bolhuis aan een beeld van een slager en een dier. Gaandeweg echter transformeerde hij de slachter tot een Hollandse boer op klompen die een kalf draagt. Het beeld werd in brons uitgevoerd. In tegenstelling tot de speels vormgegeven compositie van *Het Gezin* was de *Man met kalf* – een soort moderne variant van *De Goede Herder* – juist een statisch beeld.

Een belangrijk punt van discussie voor de kunstcommissie was telkens het vinden van een geschikte locatie. Met een stapel stoeptegels als tijdelijke sokkel werden diverse plekken op het bolwerk uitgeprobeerd. Uiteindelijk kreeg *Man met kalf* een plek bij de Bergerbrug, tegenover de plaats waar tot voordien een frituurkraam van de firma Blauw stond. Het urinoir op deze plek werd naar de overzijde verplaatst. *Het Gezin* van Hund kwam terecht op het Munnikenbolwerk tegenover de Raad van Arbeid. Voor beide beelden moest de gemeente flink in de buidel tasten. *Man met kalf* kostte *f*12.600 en *Het Gezin* *f*11.700.

Luciano Minguzzi, Man met haan, 1953. Brons.

AMBITIEUS

Dat Alkmaar in 1955 ambitie toonde met de stadsverfraaiing mag wel blijken uit het feit dat serieus is overwogen een sculptuur van de beroemde Engelse beeldhouwer Henry Moore aan te kopen. De aanschaf zou ongetwijfeld in de papieren lopen, maar Wytema liet weten dat hij vast van plan was de raad om een extra

Met een stapel stoeptegels als sokkel werden diverse plekken uitgeprobeerd

krediet te vragen ingeval Moore's *Warrior* beschikbaar was. Helaas gaf Moore geen toestemming om van deze *Krijger* nog een afgietsel te laten maken. Hij had van dit beeld al vijf stuks verkocht en dit was voor hem het maximum.

De ambitie valt ook te lezen in een persoonlijk schrijven van de burgemeester aan Heil waarin hij zijn twijfels uitte over de competentie van de kunstcommissie, hijzelf incluis. 'Volgens mij laten sommigen zich meer leiden door wat zij persoonlijk mooi vinden, dan door wat zij voelen dat sculpturaal belangrijk is. Daarom graag uw oordeel over de belangrijkheid van het werk uit het oogpunt van moderne beeldhouwkunst. Als deze aankooppolitiek van Alkmaar zin wil hebben, dan zal zij gericht moeten zijn op het verstrekken van het beste dat

Fri Heil-Verver (1892 - 1983). Heil was adviseur van de Alkmaarse kunstcommissie die de beelden uitzocht voor het bolwerk.

gemaakt wordt. En wij zijn immers maar leken die eigenlijk niet in staat zijn een artistiek en technisch juist waardeoordeel te geven.'[2] Er was Wytema kennelijk veel aan gelegen dat de commissie zich zou richten op eersterangs kunstwerken.

KRITIEK

De beelden van Bolhuis en Hund werden in 1956 geplaatst, maar daarvóór was het bolwerk al verrijkt met een derde beeld, *Man met haan*, dat de gemeente voor *f*10.000 aankocht van de beroemde Italiaanse beeldhouwer Luciano Minguzzi (1911-2004). De sculptuur had al een tournee gemaakt langs diverse internationale

Charlotte van Pallandt, Zittende vrouw, 1959. Steen. Foto Els Hansen.

tentoonstellingen, voordat het in Sonsbeek was te bewonderen. Dit keer was de commissie niet eenstemmig over de aankoop. Was het wel verstandig om na *Man met kalf* nu *Man met haan* aan te kopen, weer zo'n statisch beeld? De discussie liep hoog op en uiteindelijk staakten de stemmen. Onder de voorwaarde dat het beeld *Triomf* zou gaan heten, werd uiteindelijk tot aankoop besloten. Het beeld kreeg een plaats bij het Kruithuisje. De reacties op Minguzzi's creatie, die in de volksmond gewoon *Man met haan* genoemd bleef worden, liepen sterk uiteen. 'Doe dat ding weg, edele heren. Het is een vies en verweerd geval, schandelijk van aanzien. Alsof de Spanjaarden het hebben achtergelaten. Een mistroostige

Willem Reyers, Saul en David, 1952. Brons.

miskoop. Naar het pakhuis van gemeentewerken er mee.'[3] Het is een ironische speling van het lot dat deze verontwaardigde briefschrijver later gelijk zou krijgen. Omdat het beeld diverse malen mikpunt werd van vandalen werd het uiteindelijk van het bolwerk verwijderd. Het kreeg een plaats in de tuin van het oude museum en later in de patio van het stadhuis aan de Langestraat, waar het nog altijd te zien valt als men er vanuit de Breedstraat door het hek een blik op slaat.

JAREN ZESTIG

Na de plaatsing van deze vijf beelden duurde het tot 1959 vooraleer het gemeentebestuur een nieuwe opdracht verstrekte voor een sculptuur op het bolwerk.
Dit keer betrof het een beeld van Charlotte van Pallandt (1898-1997). De aankoopcommissie was gecharmeerd van een bronzen beeld van een zittende vrouw dat zij had gemaakt voor museum Boymans. Alkmaar wilde hier graag een stenen versie van en Van Pallandt ging akkoord. Het beeld, dat *f*10.000 kostte, werd in 1960 ter hoogte van de Lamoraalsluis geplaatst. Beelden in de openbare ruimte lokken steevast reacties uit. Dat was nu niet anders. De krant gaf een paar voorbeelden. Toen het beeld nog op de wagen stond, werd erop gekrijt: 'dit is

Fri Heil, Moeder en kind, 1963. Steen.

Eva, Adam is een rondje om.' En tijdens de plaatsing noteerde de journalist het commentaar van een omstander: 'ze konden het beeld beter onder de sokkel stoppen. Daar gaan nu mijn belastingcenten.' De kritiek werd in datzelfde krantenartikel niet gedeeld, want de auteur stelde met genoegen vast dat er op het bolwerk een mooie harmonie groeide tussen natuur en cultuur. Wel ontbrak naar zijn mening nog een 'populair' beeld dat in één slag de harten van heel Alkmaar veroverde, zoals *het Lieverdje* in Amsterdam.[4]

Dat kunst in de openbare ruimte kwetsbaar is, bleek al uit de diefstal van de eerste twee beeldjes. Minder fataal, maar toch ergerlijk waren andere vormen van vandalisme. Twee jaar na de plaatsing bracht Van Pallandt een bezoek aan onze stad. ‘Ik was in Alkmaar en zag hoe schandelijk mijn beeld eruitzag, besmeerd en beschadigd. Voorbijgangers hingen eraan, klommen erop en gingen erop zitten. Aan de voorkant zaten grote zwarte vlekken. Een jongen zei zelfs dat het gebruikt werd als urinoir.’[5] De beeldhouwster suggereerde het gemeentebestuur om het beeld op een hoger voetstuk, van minstens een meter, te plaatsen. Even is overwogen de vrouw een andere plek te geven, maar uiteindelijk bleef alles bij het oude. Gelukkig maar, want de locatie van de zittende vrouw is een uiterst geschikte, vooral op zomerse

Oswald Wenckebach. De Stoelesmijter, brons, ca. 1956.

Piet Slegers, Ontmoetingssteen. Lavasteen 1968. Foto Els Hansen.

dagen als ze wordt omringd door zonnebadende mensen op het gras. Bovendien bleef het beeld vooralsnog gevrijwaard van vandalisme.

In 1962-63 verwierf de gemeente weer twee beelden voor het bolwerk, maar dit keer niet in eigendom. *Saul en David* van Willem Reyers (1910-1958) en *Moeder en kind* van Fri Heil werden in langdurig bruikleen van het Rijk verkregen. Beide werken kregen een plaats op het Clarissenbolwerk, maar het eerste beeldengroepje werd uiteindelijk verplaatst naar de patio van het stadhuis.

Dat in Alkmaar een beeldencollectie groeide, bleef in kunstenaarsland niet onopgemerkt. Er waren dan ook kunstenaars die zichzelf aanboden. Een van hen was de in de jaren zestig omstreden Joegoslavische beeldhouwer Slavomir Miletić (1930), bekend van onder andere de zogenaamde *Vredesraket* die vanaf 1981 maar liefst veertien jaar het Amsterdamse Museumplein heeft ontsierd. De commissie ging niet op zijn aanbod in. ‘Wij streven ernaar in deze gemeente beeldhouwwerken van de belangrijkste Nederlandse beeldhouwers te plaatsen. Zolang dit programma niet is afgewerkt, zijn wij dan ook niet voornemens een opdracht aan u te verlenen.’ Miletić reageerde per omgaande en schreef ‘onmiddellijk stappen te ondernemen mij te laten nationaliseren.’

In de marge van zijn brief heeft iemand met potlood geschreven: *als dat lukt behoort hij nog niet tot de belangrijkste beeldhouwers.*[6] Wie wel belangrijk was, was Mari Andriessen die in opdracht het bronzen beeld van Van der Mey ontwierp waaraan vorig jaar in *Oud Alkmaar* een artikel is gewijd. In 1965 werd het beeld onthuld op het Munnikenbolwerk, maar in 1974 kreeg het zijn definitieve plek naast de Grote Kerk.

In 1966 toog de commissie weer naar een tentoonstelling in Sonsbeek. Daar werd het komische beeld *De Stoelesmijter* van Oswald Wenckebach (1895-1962) aangekocht voor *f*4.000. Omdat het beeldje meermaals werd beschadigd, werd het in 1979 verplaatst naar de museumtuin. In Sonsbeek had de commissie ook het oog laten vallen op een sculptuur van de bekende Belgische kunstenaar Rik Wouters (1882-1916). Helaas waren de beschikbare financiën niet toereikend om een werk van zijn hand aan te kopen. In plaats daarvan besloot de commissie voor het eerst een abstract kunstwerk aan te schaffen. Het werd het beeldhouwwerk *Plastiek*, uitgevoerd in rode lavasteen. Het 4,5 ton zware beeld was vervaardigd door Piet Slegers (1923-2016) en kostte *f*20.000. Het kwam te staan ter hoogte van de Adelbertusschool. Het beeld toont de verouderende werking van de natuur. Onder invloed van zon en regen wordt het beeld opgenomen in zijn natuurlijke omgeving. De lavasteen is van nature grijs, maar krijgt een roodachtige tint als hij nat wordt. De locatie was bedoeld

Paul van Crimpen, Herder 1985. Brons. Foto Els Hansen.

Sander Rood, Public-lighting on human energy 2002. Foto Els Hansen.

als plek van samenkomst en daarom kreeg het beeld de titel *Ontmoetingssteen*. Piet Slegers is vooral bekend geworden als land art- en omgevingskunstenaar en een van zijn bekendste werken is het vijf hectare grote project *Aardzee* uit 1982, dicht bij Zeewolde in Flevoland.

LAATSTE BEELDEN

In 1970 legde Wytema onverwacht zijn functie als burgemeester neer. Of het hierdoor kwam of niet, in elk geval duurde het tot 1985 alvorens weer een werk werd aangekocht voor het bolwerk. Het geabstraheerde beeld *Herder* van Paul van Crimpen (1932-1999) vond een plek in het Kennemerpark. De bronzen sculptuur is een exemplaar uit zijn serie *Schaapherders*.

We zagen al dat in de loop der jaren enkele beelden die voor het bolwerk waren bedoeld, verhuisden naar andere locaties. Ook het omgekeerde was het geval. Zo verscheen in 2011 bij het Kruithuisje een cortenstalen sculptuur van Bram Bus (1950) die sinds 1985 bij jongerencentrum Argus in de Sperwerstraat in Alkmaar-Noord stond.

Tezelfdertijd werd het bolwerk verrijkt met een bijzonder kunstwerk. Vlak bij de *Man met kalf* kwam de wel zeer eigentijdse traplantaarn - *Public-lighting on human energy* - van de jonggestorven Alkmaarse kunstenaar Sander Rood (1973-2009) te staan. De ludieke constructie nodigt de voorbijganger uit tot actieve participatie, zij het dat al enige jaren een van de beide trappers ontbreekt. ‘Voor mij is de toeschouwer een deelnemer die als laatste schakel een concept tot leven brengt’, aldus de kunstenaar.[7]

De meest recente aanwinst is de buste van Rudi Carrell die na een zwerftocht door Alkmaar beland is achter De Vest. Hopelijk komt er in de toekomst weer een budget beschikbaar voor een nieuw kunstwerk op het bolwerk. Er is nog ruimte.

BRONNEN:

1. *Vergadering B&W, 30-3-1954. RAA 0004-2633. Regionaal Archief Alkmaar.*
2. *Brief Brief aan Fri Heil, 27-7-1955. RAA 0004-2633*
3. *Alkmaars Weekblad, 4 oktober 1956.*
4. *Noordhollands Dagblad, 26 oktober 1960.*
5. *Brief van Van Pallandt aan gemeente, 15 augustus 1962. RAA 0004-4017.*
6. *Opmerking onder een brief van 2 dec. 1964 van Miletić. RAA 0004-14445.*
7. *Citaat uit de film Beeldend kunstenaar Sander Rood van KunstNetTV, te zien op YouTube.*